

jopa suuren yleisön keskuudessa pahalaisen-palvonnan shokkiarvo lienee vähentynyt sitten 1990-luvun. Black metal -muusikotkin ovat jo alkaneet ottaa käyttöönsä uusia aiheita, joilla herättää pahennusta.

Teologiien kirjoittamien ja muiden kanonisoitun aseman saaneiden lähdetekstien ohella Valk nostaa myös paikka paikoin esiin omaehtoiseen kansantarinointiin kuuluvia pahalais- ja pirukuvauksia. Tällaisia ovat esimerkiksi erilaiset pyhimyslegendat, jotka varioivat ajan ja paikan mukaan. Vaikka legendat ja uskomustarinat saavat *Perkeleessä* vähemmän huomiota kuin teologiien kuvaukset, joissain luvuissa (esim. ”Kristinuskon pahalaiskäsitteen lähtökohdat”) kirjoittaja kohotelee ja kunnioittaa molempia samanarvoisina. On ilahduttavaa, että Valk nostaa kansantarinat yhtä vakavasti otettavaksi lähteeksi kuin auktoriteettien kirjoittamat tekstitkin. Toisaalta tämä samastaminen herättää kysymyksiä siitä, voiko näin erilaisia tekstejä käsitellä tutkimuksessa keskenään samoin keinoin. Auktorisoitujen ja kanonisoitujen lähdetekstien syntyhistoriat, tarkoitukset, tekstuaaliset keinot, kontekstit sekä käyttö- ja vastaanottotavat ovat hyvin erilaisia kuin sellaisten tekstien, joiden taustalla on alempien yhteiskuntaluokkien ihmisten omaehtoinen kerronta- ja uskomusperinne. Nykyuskontotieteessä asiaa voitaisiin pohtia siitä näkökulmasta, käsitelläänkö pahalaisuskomuksia uskonnon opillisesta näkökulmasta vai eletyn uskon – ihmisen arkiuskomusten – näkökulmasta. *Perkeleessä* näitä ei erotella toisistaan, mutta mielestäni aihetta olisi.

Perkele on sangen kevytlukuinen ja selkeästi suurelle yleisölle tarkoitettu kirja. Teos imaisee mukaansa mielenkiintoisilla esimerkeillään. Muun muassa erilaiset pohdinnat demonien alkuperästä ja ominaisuuksista esitellään yksityiskohtaisesti. Puhtaan mytologisten kuvausten rinnalla lukija saa myös konkreettisia esimerkkejä siitä, kuinka pahoista ja demoneja käsittelevää kerrontaa on pitkin historiaa käytetty toisten kansojen ja näiden uskomusten mustamaalamiseen. Valk esittää myös kiinnostavasti, kuinka myöhäiskeskiajalla suhtautuminen rahvaan noitiin ja toisaalta oppineisiin maageihin vai-

teli muun muassa sen mukaan, kuinka näiden ajateltiin olevan tekemisissä pahalaisen kanssa.

Vuoden 2022 painoksen esipuheessa Valk toteaa, että *Perkeleessä* olisi toki päivitettävää, mutta lopulta korjausten myötä lopputulos olisi luultavammin kokonaan uusi teos (s. vi). Teoksen loppuun on kuitenkin listattu Valkin myöhempiä tutkimuksia virolaisista pahalaiskäsitteistä, joten kaltaiseni kriittiset lukijat löytänevät näistä sitä kaivattua tuoreempaa näkökulmaa. Osin vanhentuneista ideoistaan huolimatta *Perkele* on kuitenkin kelpo ja kevyt johdatus aiheeseen. Lukukokemuksena sitä voisi verrata iltapäivän pullakahveihin Saatanan kanssa, ja pullissa on sitten oikein isot voisilmät.

Siria Kohonen, FT
Folkloristiikan tutkijatohtori
Helsingin yliopisto

ANU PUUSA & PAULI JUUTI (TOIM.)

Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Helsinki: Gaudeamus 2020. 380 s.

Laadullinen tutkimus on vakiinnuttanut asemansa suomalaisessa teologian tutkimuksessa viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Uskonnon ja uskonnollisuuden empiirinen tutkimus onkin nykyisin yhä useammin paitsi määrällistä ja mittaavaa, myös laadullista ja kuvailtavaa. Taustalla tässä laadullisen tutkimuksen nousussa ja yleistymisessä voi nähdä laajemmin yhteiskunta- ja ihmistieteiden kulttuurisen käänteen, jonka myötä tutkijoiden näkökulmat ovat tarkentuneet niin kieleen, käytäntöihin kuin tunteisiin osana ihmisen arkipäiväistä elettyä kokemusta. Samalla tutkimuksen suunnat ovat tarkentuneet kohti ruohonjuuritasoa ja vertaisuutta. Yhä useammin laadullinen tutkimus ammentaa sekä ideoita että käytäntöjä antropologiasta ja etnografisesta tutki-

muksesta. Kuten tutkimusmenetelmät yleensä, myös laadullinen tutkimus on liikkeessä.

Itä-Suomen yliopiston kauppatieteiden professori KTT Anu Puusan sekä emeritusprofessori VTT Pauli Juutin toimittama teos *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* taustoittaa, esittelee, soveltaa ja syventää nykyistä keskustelua laadullisista tutkimusmenetelmistä, niiden mahdollisuuksista ja käyttötavoista. Vaikka kokoomateos ja sen monet artikkelit ankkuroituvat erityisesti kauppatieteiden kontekstiin, on teoksen anti metodologiseen keskusteluun esimerkkejään laajempi. *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* soveltuukin sellaisenaan hyvin myös empiirisen teologian ja uskonnontutkimuksen menetelmäkirjaksi. Samalla se tuo joitain uusia ja vielä vakiintumattomia näkökulmia mukaan siihen suomalaiseen keskusteluun ja perinteeseen, jolla laadullisia tutkimusmenetelmiä varsinkin maisterivaiheen opinnoissa opetetaan. Koska teos löytyy sekä painettuna että sähköisenä versiona, se soveltuu hyvin oppimateriaaliksi nykyaikaiseen monimuoto-opetukseen. Teos sopii hyvin esimerkiksi lukupiirien materiaaliksi, miksei myös essee- tai tenttimuotoisten opintosuoritusten aineistoksi.

Kirja jakaantuu sisällöllisesti kuuteen osioon. Ensimmäisessä osiossa käsitellään tutkimuksen tieteenfilosofisia taustaoletuksia ja toisessa laadullisen tutkimuksen ominaispiirteitä. Yhdessä nämä kaksi osiota – jotka ovat pääosin toimittajien kirjoittamia – keskittyvät pohtimaan tutkimiseen liittyviä ”mitä”-kysymyksiä. Vastaamalla kysymykseen ”mitä tutkimus on”, ne antavat vankan pohjan seuraaville, käytännöllisemmille ja soveltavammille osioille. Kirjan alkupuolella keskiöön nousevatkin sellaiset tutkimuksen tekemiseen liittyvät ja usein tiedostamattomat lähtöoletukset, joita esimerkiksi graduseminaareissa harvemmin käsitellään. Esimerkiksi Jouni Kekäleen ja Anu Puusan teksti niin kutsutuista ”tiedesodista” antaa selkeän kuvan niistä tiedonsosiologisista kehityskuluista, jotka ovat johtaneet implisiittisesti ja eksplisiittisesti havaittavaan realistisen ja konstruktionistisen maailmankäsityksen väliseen jännitteeseen ja näiden ympärillä käytävään akateemiseen

keskusteluun. Samalla tämä pohdinta auttaa niin opiskelijaa kuin jatko-opiskelijaa – tai ketä tahansa akateemisen tutkimuksen historiasta ja nykytilasta kiinnostunutta lukijaa – ymmärtämään niitä kehityskulkuja ja jakolinjoja, jotka suomalaisen ja kansainvälisen yliopistomaailman arjessa ovat edelleen läsnä.

Osin vastauksena näihin pohdintoihin ja ikään kuin kirjan lähtökohtien ankkurina voisi pitää kirjan toimittajien napakkaa pohdintaa laadullisen tutkimuksen olemuksesta. Tässä osiossa perehdytään esimerkiksi siihen, mitä tarkoittaa avoin ja joustava tutkimusasetelma sekä millainen on tutkijan ja tutkittavan suhde. Samalla nämä pohdinnat vastaavat osaltaan siihen olennaiseen kysymykseen, mitä kaikkea ”laadullisuus” tarkoittaa tutkimuksessa ja millaiseen ajatteluun, olemiseen ja toimintatapaan se tutkijaa haastaa.

Kirjan kolmas ja neljäs osio siirtyvät tutkimuksen taustaoletuksista ja -asetelmista kohti niitä kysymyksiä, joita esimerkiksi graduseminaareissa kokemukseni mukaan usein pohditaan eli ”miten”-kysymyksiä. Tällaisia teemoja ovat erityisesti laadullisen tutkimuksen aineistonhankinta ja analyysi. Nämä osiot käsittelevät siis hyvin monipuolisesti varsinaista tutkimusprosessia, sellaisena kuin tutkimuksen tekeminen usein esimerkiksi graduseminaareissa ymmärretään. Näissä osioissa ääneen pääsevät toimittajien lisäksi laadullisen tutkimuksen asiantuntijat eri aloilta kasvatustieteestä sosiologiaan. Toki fokus on edelleen kauppatieteiden tutkimuksen alalla, mitä voisi pitää teoksen kokonaisuuden kannalta sekä sen vahvuutena että heikkoutena. Monet osioiden alaluvuista ovat sellaisia, että niiden näkökulmia olisi voinut laventaa enemmänkin. Esimerkiksi Anni Paalun ja Maija Vähämäen teksti havainnoinnista toimii hyvin johtamis- ja organisaatiotutkimusta laajemminkin, samoin Leena Kosken teksti dialogisesta tematisoinnista olisi voinut ammentaa esimerkkejä myös yrittäjyyden ja talouden ulkopuolelta. Toki on ymmärrettävää, että esimerkit ja ankkuroinnit tapahtuvat aina jossakin viitekehyksessä. Koska kyseessä on kuitenkin yleisesitys laadullisen tutkimuksen menetel-

mistä, näen, että laajempi empiirinen fokus olisi sekä tavoittanut laajemman yleisön että palvellut monipuolisemmin lukijoita eri tieteenaloilta.

Kirjan viides osio siirtyy pohtimaan laadullisen tutkimuksen luotettavuutta. Tämän osion keskeisiksi käsitteiksi nostetaan ”uskottavuus, luotettavuus ja eettisyys” (s. 175). Näiden käsitteiden keskiössä on ainakin osittain kysymys ”kenelle” – keskittyväthän ne kaikki pohtimaan paljon sitä, miten tutkimus hyväksytään ja otetaan vastaan. Näissä pohdinnoissa katse kääntyy kohti tutkijan itserefleksiivisyyttä, hänen valintojaan ja valintojensa tiedostettuja perusteluita. Esimerkiksi Iiris Aaltio ja Anu Puusa pohtivat kuitenkin kattavasti myös tutkijan esiymmärrystä ja sitä ”kulttuurista koodistoa”, jonka tutkija on esimerkiksi opintopolullaan oppinut (s. 181–182). Tällaiset tutkijan itsereflektion pureutuvat pohdinnat ovatkin yleistyneet ihmistieteellisessä tutkimuksessa viime vuosina. Esimerkiksi Titus Hjelman ja Phil Zuckermanin toimittama *Studying Religion and Society: Sociological Self-Portraits* (Routledge, 2013) tekee näkyväksi kansainvälisesti meritoituneiden uskontososiologiiden henkilökohtaisia narratiiveja. Tällaiset tutkijan henkilökohtaisuutta ja kokemuksellisuutta korostavat näkökulmat voivat parhaimmillaan opettaa tutkimuksesta jotakin sellaista, jota käsikirjatyyppiset metodioppaat eivät tavoita. Näiden pohdintojen ytimessä ei ole enää se, mitä on (laadullinen) tutkimus vaan mitä on tutkimuksen tekeminen – prosessina ja kokemuksena.

Kirjan kuudes ja viimeinen osio syventyy erilaisiin laadullisen tutkimuksen yksittäisiin lähestymistapoihin. Osion vahvuus on ehdottomasti sen laaja-alaisuus. Käytännönläheisten ja havainnollistavien – joskin jälleen pääosin johtamis- ja organisaatiotutkimukseen ankuroituvien – esimerkkien kautta käsitellyksi tulevat niin diskurssianalyysi, toimintatutkimus ja autoetnografia kuin fenomenologia ja poststrukturalismi.

Vaikka teos onkin pitkä (380 sivua), olisin kuitenkin kaivannut sen päätteeksi vielä muutamia lisäsivuja tai vaihtoehtoisesti teoksen jakamista kahteen erillisteokseen, kuten jo

puhkikulutetut *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I ja II* (toim. Valli & Aaltola, 2018). Nyt nimittäin kolmen sivun mittaiset loppusanat tavallaan typistävät sen, mikä olisi voinut olla kirjan merkittävä lisäarvo ja kontribuutio suomalaisen laadullisen tutkimuksen kentälle, eli kokoava, erittelevä ja vertaileva pohdinta viimeisessä osiossa esitetystä erilaisista laadullisen tutkimuksen lähestymistavoista. Uskon, ja ehkä tiedänkin, että monelle perustutkinto-opiskelijalle ja varttuneemmallekin tutkijalle tällainen jatkumoita ja limittäisyyksiä hahmotteleva pohdinta olisi varsin mielekäs peilipinta. Varsinkin tutkimustyön alkutaipaleella esimerkiksi diskurssianalyysin ja narratiivisen analyysin välistä rajankäyntiä olisi mielekästä käydä asiantuntevaa jäsenystä vasten. Kenties tässä kuvittelemassani seitsemännessä osiossa olisi ollut tilaa myös tutkimuksen ”miksi”-kysymyksille – siis sille, miksi tutkimusta tehdään ja mitä siltä odotetaan. Samalla luotettavuuden ja uskottavuuden pohdinnoissa katse olisi voinut siirtyä tutkijan itsereflektion sijaan hänen ajalliseen ja paikalliseen kontekstiinsa eli niihin konventioihin, jotka milloinkin määrittävät tutkimuksen tekemisen ehtoja ja hyväksyttävyyttä. Tällaiseen pohdintaan kuuluu myös kriittinen jäsenys esimerkiksi tieteellisen julkaisemisen ja rahoituksen nykytilasta. Tällainen kokoava ja kriittinen pohdinta jäi kuitenkin edelleen odottamaan kirjoittajaansa.

Mielestäni Puusan ja Juutin toimittaman kokoomateoksen erityinen ansio on lopulta sekä sen juurevuus että ”futuuriisuus”. Yksinkertaisen tai yksinkertaistavien ”menetelmäkikkujen” sijaan teos ammentaa laajasta tieteenfilosofisesta pohdinnasta. Se pohtii laadullisen tutkimuksen näkökulmia ja menetelmiä osana laajempia ihmis- ja yhteiskuntatieteellisen keskustelun viitekehyksiä ja kehityskulkuja – paitsi menneessä, myös tulevaisuudessa. Teos avaa ja jäsentää myös sellaisia laadullisen tutkimuksen lähestymistapoja, joita vanhempi metodikirjallisuus ei vielä tunne tai ole nähnyt merkitykselliseksi avata. Näin ollen teos auttaa niin aloittelevaa kuin kokeneempaakin tieteenharjoittajaa pohtimaan niitä tieteenfilosofisia ja -historiallisia taustaoletuksia, joita erilaiset

menetelmävalinnat sisältävät ja erilaiset tutkimukset kantavat mukanaan. Samalla se avaa näköaloja paitsi siihen, mitä tutkimus on, myös siihen, mitä tutkimus voisi olla. Mielestäni tällainen perusteleva ja perusteellinen mutta myös visionäärinen lähestymistapa on tarpeellinen lisä siihen kulttuuriseen konventioon, miten laadullisia – ja muitakin – tutkimusmenetelmiä on varsinkin perusopetuksessa ja (liian) usein myös jatko-opetuksessa lähestytty. Toivonkin lämpimästi, että teos löytää sijansa laadullisen tutkimuksen opetusmateriaalina omia rajauksiinsa laajemmin erilaisilla ihmis- ja yhteiskuntatieteiden aloilla.

Marjukka Laiho, YTM, TM
Projektitutkija
Itä-Suomen yliopisto

TITUS HJELM (TOIM.)

Uskonto, kieli ja yhteiskunta: Johdatus diskursiiviseen uskonnontutkimukseen. Tietolipas 270. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2021. 256 s.

Uskontotieteen professori Titus Hjelmin toimittama artikkelikokoelma *Uskonto, kieli ja yhteiskunta: Johdatus diskursiiviseen uskonnontutkimukseen* on katsaus sekä diskursiivisen uskonnontutkimuksen peruskysymyksenasetteluihin että empiirisiin sovelluksiin suomalaisessa tutkimuksessa. Teoksen johdannossa Hjelm painottaa diskursiivisen uskonnontutkimuksen ytimen olevan siinä, ettei uskonnosta puhuttaessa ole koskaan kyse vain diskurssista, vaan julkisella uskontopuheella on myös kauaskantoisempia merkityksiä, kuten teoksen esimerkit vaikkapa uskonnon rikosoikeudellisesta suojelusta ja uskonnollisen eriarvoisuuden uusintamisesta osoittavat.

Kymmenestä artikkelista koostuvan teoksen alkupuolisko keskittyy diskursiivisen uskon-

nantutkimuksen perusluonteen avaamiseen. Johdantoluvussa Hjelm määrittelee sekä diskurssin tutkimuksen että diskursiivisen uskonnontutkimuksen pääpiirteet. Marcus Mobergin esitys diskursiivisen tutkimuksen kategorisoinnista kolmelle eri tasolle on erityisesti opiskelijoille ja tutkijoille käyttökelpoinen jäsenitys siitä, millä tavalla diskursiivista lähestymistapaa on hyödynnetty eri tutkimusasetelmissa. Samalla se sisältää laajan kirjallisuusluettelon aiheesta lähdeaineistoa tarvitseville.

Teoreettisesti painottunut osio jatkuu Teemu Tairan uskonnon käsitteen määritelmää koskevalla pohdinnalla uskonnontutkimuksesta, joka tekee uskonnon käsitteestä tutkimuskysymyksen määrittelemättä sitä ennalta. Artikkelit ei jää teoreettiseen pohdintaan, vaan osoittaa länsieurooppalaisen ja kristinuskokeskeisen uskontodiskurssin olevan myös hallintastrategia, jota on historiallisesti hyödynnetty muun muassa kolonialismin oikeuttajana. Ajankohtainen kysymys taas on – kuten Tairan esimerkki Karhun kansan rekisteröimisprosessista uskonnolliseksi yhdyskunnaksi osoittaa – millaisia laillisia oikeuksia erilaisilla ryhmillä on sen mukaan, sijoittuvatko ne vallitsevan uskontodiskurssin sisä- vai ulkopuolelle.

Ali Qadirin ja Pertti Alasuutarin artikkeli sosiologisesta institutionalismista jatkaa luontevasti keskustelua siitä, millaisia oletuksia uskontoa käsittelevä puhe sisältää. He argumentoivat sellaisen tutkimuksen puolesta, joka tarkastelee esimerkiksi uskonnon ja politiikan erottavan diskurssin institutionalisoitumista erilaisissa yhteiskunnallisissa rakenteissa. Tuula Sakaranaho käsittelee artikkelissaan diskursiivisen ja retorisen uskonnontutkimuksen yhteneviä lähtökohtia sekä toisaalta niiden erilaisia painotuksia. Retoriikan tutkimuksen käsittelyn kautta Sakaranaho kuitenkin havainnollistaa (diskursiivisen) uskonnontutkimuksen haasteita. Tähän liittyy kysymys siitä, miten erilaisia tekstejä luetaan ja arvotetaan: kuka puhuu uskonnoista ja miten ja missä konteksteissa niistä puhutaan.

Teoksen toisen puoliskon artikkelit käsittelevät niitä empiirisiä sovelluksia, joihin